

דתישבו

פרשת ויצא, תשע"ח, מספר 1246

רחל: בת מזל או לא? יונה בר-מעוז

לה הייתה חשובה בעיניה יותר מהאפשרות לסכסוכים על ליבו בינה לבין אחותה. אמנם גם לאה תהיה שותפה לדעתה השלילית של רחל על אביהן הבוגדני (בר' לא: יד-טו), אך רק רחל תישא מטען צער וכאב, שיש בו כדי להצדיק בעיניה מעשה נגדו. אם הוא מאלץ את יעקב לברוח בגניבה מפניו, היא תגנוב ממנו את התרפים שלו. כיוון שהתרפים לפי המקרא היו כלי להגדת הנסתר,² רחל מונעת מלבן לנחש בעזרתם את מהלכי יעקב מחד, ומאידיך רוכשת למשפחתה אמצעי יקר ערך להתנהלות מוצלחת בחיים.³ כמובן, רחל הניחה שלבן יחפש את תרפיו, ולכן לא שיתפה איש במעשיה, ותכננה מראש איך להימנע מחשיפת הגניבה, אם ייערך חיפוש באוהלה.⁴

על ההחלטות האנושיות ששינו את חייה של רחל לרעה, נוספה מניעת פרי בטן ממנה בידי שמיים. דומה שרחל הייתה צריכה להוכיח, שהיא ראויה לכל הטוב שהורעף עליה עד כה בלי שנקפה אצבע למענו. אין ספק שנכונותה להינשא ליעקב בנסיבות שנוצרו נזקפה לזכותה, אך אין בכך די. יהיה עליה לחלוק את אהבתו ונאמנותו של יעקב עם אישה נוספת, שפחתה, והפעם מרצונה. לאחר זמן תתחרה בה שפחה אחרת שלא ברצונה. ואם בזה לא די, היא תצטרך לשאת את חרפת העקריות למעלה משש שנים, כמעט כמספר השנים שבהם זכתה לאושרה הרב ככלתו היעודה של יעקב. היא תתבזה בהתחננה לחסדי צרתה בסיפור הדודאים, באמונתה שהדודאים ישפרו את סיכוייה לפרי בטן, ולשפל המדרגה תגיע, כאשר במקום מילות אהבה וניחומים מיעקב אוהבה היא "תזכה" לקיתון של כעס מפיו.⁵

סיפור חייה של רחל מדהים במהפך שחל בהם. במשך שבע שנים מאושרות הייתה רחל מושא קנאתה של כל נערה בארם נהריים; מלידתה ניחנה ביופי מהמם, וכבר בגיל צעיר יועדה לאיש מיוחד במינו: רב כוח בגופו וברוחו, ואהבתו לה מוצהרת בריש גלי על ידי נכונותו לעבוד למען מוהר נישואיה שבע שנים בשמחת לבב.

את המהפך בחייה של רחל מחולל בתחילה אביה, שבוגד בה, בתתו את לאה אחותה במקומה, בליל הכלולות. יש להניח שלבן פעל מתוך דאגה ללאה, שבכל אותן שבע שנות העבודה של יעקב למען רחל לא נמצא מי שביקש לשאתה לאישה, בניגוד לרחל, שיפי תוארה יוצא הדופן היה מזכה אותה בנקל בהצעות נישואין מגברים פנויים רבים. לכן נראה סביר להניח, שאף שאביה הציע לתת את רחל כאישה שנייה ליעקב, היא לא הייתה חייבת להסכים לחיות עם צרה. נכון הוא שבאותה תקופה איש לא שאל לדעתה של נערה, אם מסכימה היא לנישואים,¹ אבל לבן עצמו ידע שנישואי פוליגמיה הם מתכון לצרות צרורות בין הנשים, שכן הוא משביע את יעקב לפני הפרידה ממנו: "אם תִּעֲנֶה אֶת בְּנֹתַי וְאִם תִּקַּח נָשִׁים עַל בְּנֹתַי" (בר' לא: ג).

כאשר לבן בכל זאת מציע ליעקב לשאת גם את רחל, הוא כנראה עושה זאת על סמך שלוש הנחות: האחת – יעקב הוא איש של כבוד ויושרה, ולא תזכה לחיים טובים בביתו למרות התרמית ולמרות אהבתו היתרה לרחל; השנייה – מערכת היחסים הטובה בין לאה לרחל תעמוד איתן בכל משבר עתידי; השלישית – רחל עצמה לא תסכים לוותר על גבר שהוכיח את אהבתו ונאמנותו לה בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, ולכן לא יצטרך לדאוג לנישואיה. ואכן, לבן המתוחכם צדק. הוא לא כפה את רצונו על רחל, כי אהבת יעקב

² כך פירש ראב"ע ואחריו רבים. בשל ריבוי הפירושים והמאמרים על הפרשה, לא תמיד נצטט מקורות.

³ גם אם האמינה רחל בכל ליבה בא-לוהי יעקב, לא הייתה רואה בשימוש בתרפים עבודה זרה. מימי קדם ועד ימינו משתמשים בכל עדות ישראל באמצעים שונים כדי לחזות את הנסתר, כפי שרואים גם בספרו של דב שורץ, **אסטרוולוגיה ומגיה בהגות היהודית בימי הביניים**, רמת גן תשנ"ט.

⁴ החבאת התרפים בכר הגמל וישיבה עליהם היו תכסיס מבריק, שנראה כי לא נעשה מתוך לחץ וחרדה של הרגע האחרון.

⁵ המדרש בבראשית רבה ל, ד מרגיש ומדגיש את צערה: "וַיִּחַר אֶף יַעֲקֹב בְּרַחֵל וַיֹּאמֶר וְגו' (בר' לב: א) – אמר לו הקב"ה: כך עונים את המעיקות?! חייד, שבניך עתידיים לעמוד לפני בנה.

* יונה בר-מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמחלקה ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל "מקראות גדולות הכתר", שם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

** מאמר זה מוקדש לכלותיי, מיטל ושירי, ולעינב אשת נכדי, שהולכות בדרכי רחל ולאה וממשיכות לבנות את בית ישראל.

¹ כפי שלא שאלו את רבקה אם ברצונה להינשא לבן משפחה שמעולם לא ראתה. היא נשאלה רק אם ברצונה ללכת מיד לבית חתנה בכנען (בר' כד: נז), או לדחות את הליכתה בכמה חודשים, כמנהג אותם הימים, להכנת צרכי החתונה.

גם המילים המיותרות "וְיָהִי בְצֵאת נֶפְשָׁהּ כִּי מָתָה" מזכירות את דבריה הנמהרים בפנייתה אל יעקב: "הָבֵה לִי בָּנִים וְאִם אֵין מָתָה אֲנֹכִי" (בר' ל:א), והן עשויות לרמוז שרחל רואה במותה עכשיו את פרי תלונתה בעבר.¹²

אחרי כל הרמיזות הלשוניות שמצאנו, הלשון שקראה רחל לבנה נשארת חידתית. היא משתמשת במילה רב משמעית "אוני", ומאחר שאין כל הנמקה בצד קביעת השם, בניגוד לנוהג בקריאת שמות הבנים האחרים של כל האימהות, נראה שהדרך הנכונה לפרש שם זה הוא לכלול בו את כל מגוון האפשרויות הלשוניות שהוצעו לו, על סמך שתי הצורות און ואָון: הביטוי "אוני" עשוי להביע צער ואבל מצד אחד, רשע ועוון מן הצד השני, וגם אסון שיוצא מהחטא. משמעות נוספת היא כוח.¹³ הביטוי "אוני" מורכב גם מבחינה תחבירית, ועשוי להגדיר מעשה שרחל עשתה או מעשה שנעשה לה. אם כך, יש מקום להסביר, שברגע צאת נפשה¹⁴ רחל סוקרת את מאורעות חייה, ומסכמת אותם בשם שנתנה לבנה. היא כוללת את הצער שהיה לה בחייה, מידי אדם ומידי שמיים, ואת הצער שהיא ציערה אחרים; את העוול שנעשה לה ואת העוול שהיא גרמה, אך גם את תעצומות הנפש שנדרשו לה במאבק על מקומה כאם לבנים מיעקב.

ייתכן מאד, שבשם שנתנה לבנה, רחל מתייחסת גם לגנבת התרפים,¹⁵ אף שאין בסיפור מותה רמיזות לשוניות אליו. השם "בן אוני" מתקשר לתרפים, שכן המילה "אָון" תופיע בכמה פסוקי מקרא בסמוך למילה "תרפים".¹⁶ קודם מותה של רחל עשה יעקב פעולות לטיהור רוחני של כל אנשי ביתו, בדרכו לעבודת ה' בבית אל: "הִסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנֹּכַר אֲשֶׁר בְּתַכְכֶּם וְהִטְהַרוּ ...

גם כשתתברך רחל בפרי בטן, היא תהיה בעמדת נחיתות לעומת אחותה שזכתה לששה בנים, ולעומת שתי השפחות שזכו לשני בנים כל אחת, בשעה שלה נולד רק בן אחד. את חוסר המזל הממושך של רחל יחתום מותה בטרם עת בהקשותה ללדת את בנה השני: לא די שרחל מתה צעירה ולא תזכה לגדל את העולל הרך ואת אחיו הגדול יותר, היא לא תזכה להיקבר לצדו של יעקב באחוזת המשפחה, למרות אהבתו הגדולה אליה, אלא תיטמן בודדה אי שם על אם הדרך.⁶ הדרך המסורבלת שבה סופר סיפור מותה של רחל, והעובדות המיותרות, לכאורה, שצורפו אליו דורשים הבנה מורכבת של הסיפור.

וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֵל וַיְהִי עוֹד כְּבָרַת הָאָרֶץ לְבֹא אֶפְרָתָה וַתֵּלֶד רַחֵל וַתִּקְשֶׁ בְּלִדְתָּהּ. וַיְהִי בְּהַקְשָׁתָהּ בְּלִדְתָּהּ וַתֹּאמֶר לָהּ הַמְּלִידָת אֵל תִּירָאִי כִּי גַם זֶה לָךְ בֶּן. וַיְהִי בְצֵאת נֶפְשָׁהּ כִּי מָתָה וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן אוֹנִי וְאָבִיו קָרָא לוֹ בְּנִימִין. וַתִּמָּת רַחֵל וַתִּקְבֹּר בְּדֶרֶךְ אֶפְרָתָה הוּא בֵּית לָחֶם (בר' לה:טז-יט).

מלכתחילה היה אפשר לכתוב בקיצור: 'ותלד רחל בן ותקש בלדתה ויהי בצאת נפשה ותקרא שמו בן אוני ואביו קרא לו בנימין. ותקבר רחל בדרך אפרתה'. יתרה מזאת, העובדה שהיא קראה לוולד בשם מסוים אינה מעלה ואינה מורידה כלל, בספר שמתעד אירועים רק אם יש להם מסר לדורות. האם חשוב לדעת שרחל העניקה לבנה שם שלא יטביע כל חותם בהיסטוריה של השבט שייצא מבן זה?⁷

בדיקת הפרטים ה"מיותרים" בסיפור מות רחל תראה, שיש בהם מילים מנחות שמחזירות אותנו לאירועי העבר בחייה. כאשר המיילדת אמרה: "אֵל תִּירָאִי כִּי גַם זֶה לָךְ בֶּן", רחל תיזכר במילים המשפילות של אביה, שסחר בשתי בנותיו כבעסקת חבילה: "מֵלֵא שֶׁבַע זֹאת וְנָתַנָּה לָךְ גַּם אֶת זֹאת"⁸ (בר' כט:כז). במיוחד מפני שמאותו רגע תלווה המילה "גם" את כל נפתולי חייה עם אחותה.⁹

בנוסף, דבריה של המיילדת רומזים לדברי רחל עצמה בהולדת יוסף: "יֹסֵף ה' לִי בֶן אַחֵר" (בר' ל:כד), שבהם היא מסתפקת בתוספת בן אחד ולא מעבר לזה, ועתה התקיימו דבריה.¹⁰

⁶ ועד היום ניטש ויכוח במחקר היכן באמת נקברה!
⁷ השם שיעניק לו אביו יישאר לנצח בתולדות העם, אך משמעותו התמוהה דורשת הסבר במאמר אחר.
⁸ כשבנוסף הוא מתייחס אליהן רק בכינוי רומז ולא בשמותיהן, כאילו היו חסרים חסרי זהות.
⁹ בפרקים כט-ל: "וַיִּבֹא גַם אֵל רַחֵל וַיֹּאמֶר גַּם אֶת רַחֵל מֵלֵאָה"; "כִּי שָׁמַע ה' כִּי שָׁנוּאָה אֲנֹכִי וַיִּתֵּן לִי גַם אֶת זֶה"; "וַאֲבָנָה גַם אֲנִי מִמְנָה"; "דְּנַנִּי אֱלֹהִים וְגַם שָׁמַע בְּקִלִּי וַיִּתֵּן לִי בֶן"; "נִפְתּוּלֵי אֱלֹהִים נִפְתַּלְתִּי עִם אַחֲתִי גַם יְכַלְתִּי"; "הַמְעַט קָחְתָּ אֶת אִישִׁי וְלָקַחְתָּ גַם אֶת דוֹדָאִי בְנִי".

¹⁰ כפי שאמרו חז"ל: ברית כרותה לשפתיים. הרב זלמן מלמד מסביר רעיון זה, בוחן את מקורותיו וקושרו ליחס היהדות לנדרים.

¹¹ לא במקרה תופיע שוב המילה "מתה" על רחל, בספר בראשית: "וְאֹנִי בָבְאִי מִפְּדֹן מָתָה עָלַי רַחֵל" (מח:ז).

¹² בדבריה היא ביקשה שיהיו לה לפחות שני בנים, ועתה נתמלאה בקשתה.

¹³ במילון העברית המקראית (בעריכת מ"צ קדרי, רמת גן תשס"ו) הוצעו שני שמות עצם ל"און": (1) כוח (2) אָבֵל. ל"אָון" הוצעו שתי משמעויות: (1) חטא, עוון (2) רע או אסון, גם כתוצאה מחטא. מי שכתב בנושא מות רחל בחר בדרך כלל בפירוש אחד.

¹⁴ ביטוי זה ייחודי לסיפורה, וכיוון שמיתתה נזכרת סמוך לזה פעמיים: "כי מתה" ... "ותמת רחל", סביר להניח שמדובר במוות קליני. הופעת הביטוי באופן מטפורי בשיה"ש ה:ו: "נפשי יצאה בדברו" – והדוברת לא מתה, מחזקת הנחה זאת.

¹⁵ חז"ל העלו כבר את הרעיון שמות רחל נגרים בגלל דברי יעקב: "עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה", אך האפשרות הפרשנית הזאת רחוקה מבחינה מילולית. דוד כהן כבר טען במאמרו, שרחל מכירה בחטא הגניבה ולכן קוראת לבנה "בן אוני", אך לא מהסיבה שציינתי. ראו: "ואביו קרא לו בנימין; בר' לה, יח", בית מקרא כגב, (תשל"ח), עמ' 239-241.

¹⁶ שמ"א טו:כג: "כי חטאת קסם מרי ואון ותרפים הפצרו". זכריה יב: "כי התרפים דברו און". ייתכן שבמקור כינו את התרפים און משום שיש בהם כוח להגיד את הנסתר, אך הנביאים הפכו כינוי זה לכינוי גנאי, און, כפי ש"מלך" הפך ל"מלך" ו"קדוש" ל"קדש".

וַיִּתְּנוּ אֶל יַעֲקֹב אֶת כָּל אֱלֹהֵי הַנֶּזֶר אֲשֶׁר בְּיָדָם" (בר' לה:ב-ד). כתוצאה מסמיכות האירועים, עשויה הייתה רחל להיזכר בגניבת התרפים, ולראות בגנבתם חלק מהסיבות שהביאו למותה בטרם עת, משום שסיכנה במעשה זה את חיי יעקב ואת חיי יתר בני המשפחה.

לסיכום, לא נראה שהכתוב טרח לכתוב בהרחבה כיצד קראה רחל לבנה בשם, בייחוד שלא היה קיום לשם זה, רק כדי לומר שברגע האחרון של חייה חשבה רחל עד כמה הייתה מסכנה, ואת המסכנות הזאת רצתה להטיל על שכם העולל המסכן, לאורך כל ההיסטוריה. נראה יותר להניח שהיא ניחמה על אמירותיה ומעשיה, וזה הדבר המשמעותי ביותר שהיא עושה בְּצֵאת נַפְשָׁהּ. כמובן שגם צר לה כאם על בנה שיגדל בצל האבל על אימו כל ימי חייו, ולכן בצדק יתארה הנביא לעתיד כ"רַחֵל מְבַכָּה עַל בְּנֵיהָ מֵאֲנָה לְהִנָּחֵם עַל בְּנֵיהָ כִּי אֵינָנּוּ" (יר' לא:ד). אך זעקתה בעתיד על בניה מתקבלת דווקא משום שהיא ידעה בעבר להכיר במשוגותיה ולהינחם עליהן, והכרה זאת היא שהייתה ראויה להיכתב לדורות.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

 [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף